

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 25^{ΗΣ} ΜΑΡΤΙΟΥ 1979

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΚΑΙΣΑΡΟΣ ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΥ

Η ΕΛΛΑΣ ΚΑΙ ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ ΤΗΣ

ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ Κ. ΝΙΚ. Κ. ΛΟΥΡΟΥ

Ὁ ὁμιλητὴς ποὺ ἔχει ἐπωμισθεῖ τὴν τιμὴ καὶ τὸ προνόμιο τοῦ παραδοσιακοῦ πανηγυρικοῦ τῆς 25^{ης} Μαρτίου, εἶναι φανερὸ ὅτι βρῖσκεται πάντα ἐμπρὸς σὲ κάποιο δίλημμα γιὰ νὰ διαλέξει τὸ εἰδικότερο θέμα ποὺ ταιριάζει στὴ Μεγάλῃ Ἡμέρᾳ. Ἐχουν τόσα εἰπωθεῖ στὰ 150 πιά χρόνια ποὺ ξαναγιορτάζεται ἡ ἀρχὴ τοῦ Μεγάλου Ἐσσηκωμοῦ, ὥστε δύσκολα βρῖσκεται ἀκόμα καὶ κάποιο ἴχνος πρωτοτυπίας, ποὺ νὰ ἱκανοποιεῖ τοῦ ὁμιλητῆ τὴ φιλοτιμία καὶ τοῦ ἀκροατῆ τὴν εὐγενικὴ ὑπομονή! Παρ' ὅλο ποὺ εἶναι ἡ τρίτη φορὰ ποὺ μὲ τιμᾶ ἡ Ἀκαδημία μὲ τὴν ἐντολὴ τοῦ σημερινοῦ πανηγυρικοῦ, ἐπιτρέψτε μου νὰ ὁμολογήσω πὼς καθόλου δὲ δυσκολεύτηκα νὰ βρῶ τὸν τίτλο καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς σημερινῆς ὁμιλίας μου. Γιορτάζεται φέτος τὸ ἔτος τοῦ παιδιοῦ καὶ γιὰ τοῦτο νομίζω πὼς δὲ θὰ μπορούσε νὰ βρεθεῖ καλύτερη εὐκαιρία γιὰ τὸν ἀβίαστο συνδυασμὸ τῆς Μεγάλῃς Ἡμέρας μὲ τὴν ὑπόμνηση τῆς στοργῆς ποὺ χρωστάει τὸ Ἔθνος στὰ παιδιά γενικότερα, καὶ εἰδικότερα στὸ προσκύνημα τῆς μνήμης ἐκείνων ποὺ ἀπὸ τὴν νηπιακὴ τους ἡλικία, ἔγιναν οἱ ἐκτελεστὲς τῆς πραγματικότητος τοῦ μακροχρονίου ἀπελευθερωτικοῦ ὀνείρου. Ἐκεῖνα τὰ φτωχόπαιδα, ξυπόλητα

καὶ πεινασμένα, ξεκινούσαν ἀπὸ τὸν κόρφο τῆς μάνας τους, μὲ κρυμμένο τὸ καριοφίλι τοῦ σκοτωμένου πατέρα κάτω ἀπὸ τὴν τρυπημένη κάππα γιὰ νὰ τὸν ἐκδικηθοῦν, καὶ μαζὶ νὰ ἐλευθερώσουν τὴν ὑπόδουλη πατρίδα μας. Ἀπὸ τὸ κρυφὸ Σχολειό, τὸ φωτισμένο μὲ τὸ λυχνάρι κάποιου ἐμπνευστικοῦ παραμυθιοῦ, γιγαντώθηκαν τὰ Ἑλληνόπουλα, γιὰ νὰ γίνουν οἱ ἄντρες καὶ οἱ γυναῖκες, πὺ μὲ βαθύτατο σεβασμὸ καὶ εὐγνωμοσύνη ἀναπολοῦμε σήμερα.

Καὶ διερωτιόμαστε ποῖο ἦταν τὸ παραμῦθι καὶ ποιά ψυχὴ ἦταν ἐκείνη, πὺ εἶχαν κληρονομήσει, γιὰ νὰ φτάσουν στὰ στάδια τῆς ὑπέροχης αὐταπάρησης καὶ τῆς αὐτοθυσίας; Σκοτεινὰ φαίνονται τὰ 400 χρόνια τῆς σκλαβιάς. Ὡστόσο ἐκεῖ μέσα μαζὶ μὲ τῆς ἐπιβιωτικῆς ἀνάγκης τοῦ ραγιαδισμού τὴν πονηριά, ξαναβρίσκεται ἡ ἀρχοντιά τοῦ Βυζαντίου, στὰ μεγαλόπρεπα παιδιὰ, πὺ διάβαζαν Ὅμηρο καὶ Ἀριστοτέλη καὶ προσεύχονταν στὸ Εὐαγγέλιο. Δὲν περνοῦν εὐκόλα χίλια χρόνια προσπάθειας, μεγαλείου, ἁμαρτίας καὶ προοδευτικοῦ καταποντισμοῦ. Ἐβραφαν τὶς τρυφερὲς ψυχὲς τῶν παιδιῶν, πὺ κάποτε μεγάλωσαν μὲ πολλὰ προτερήματα καὶ μὲ ἀναπόφευκτα ἐλαττώματα. Καὶ ἄν, μέρα σὰν καὶ τούτη, ἀναζητοῦμε παραδειγματικές ἢ παρηγορητικές ἀφετηρίες, εἶναι γιὰτὶ μαντεύουμε ποιὲς εἶναι οἱ σταγόνες πὺ πέρα ἀπὸ δυὸ χιλιάδες χρόνια δὲν ἔπαφαν νὰ μετασταλάζονται μέσα στὸ αἷμα τῶν παιδιῶν μας. Γιὰ τοῦτο καὶ ἀξίζει νομίζω σήμερα πὺ γιορτάζουμε τὴν ἀπελευθέρωσή μας, συνάμα ὅμως καὶ τῶν παιδιῶν ὄλου τοῦ κόσμου τὴ χαρὰ, νὰ δραματισθοῦμε ποιά ἦταν τὰ Ἑλληνόπουλα τὴ μακρινὴ λαμπερὴ ἐκείνη ἐποχὴ, πὺ ἡ ἱστορία τὴ βάφτισε «Χρυσὸν Αἰῶνα» καὶ πὺ συμβολίζει τῶν παιδιῶν μας τὶς ἀφετηρίες.

Ἄς θυμηθοῦμε πρῶτα τοὺς Δωριεῖς κατακτητὲς τῆς Λακωνίας πὺ ἴδρυσαν τὴν Σπάρτη καὶ ἐπέβαλαν τὸν Λυκοῦργο σὰν τὸν ὀργανωτὴ τους. Ζοῦσαν μὲ τὴν ὑπόκωφη ἀντίδραση τῆς Χώρας πὺ εἶχαν κατακτήσει καὶ ἦταν ἔτσι ἀναγκασμένοι νὰ καλλιεργοῦν ἀνθρώπους ἱκανοὺς νὰ ὑπερασπίζουν τὸ κράτος τους. Ἐπρεπε δηλαδὴ νὰ καταπολεμηθεῖ

κάθε σωματική αδυναμία και να συγκεντρωθεί ή πνευματική προσπάθεια στην άμυντική έτοιμότητα.

Έτσι από τή γέννησή του τὸ παιδί τῆς Σπάρτης, ἀπασχολεῖ τὶς μελλοντικὲς βλέψεις τῆς Πολιτείας. Ἀπὸ τὸν Πλούταρχο πληροφοροῦμεθα πὼς οἱ παραμάνες τῆς Λακωνίας ἦταν ἔμπειρες καὶ ἤξεραν νὰ περιποιοῦνται κατάλληλα τὰ νεογέννητα καὶ τὰ βρέφη. Αὐτὲς πρῶτες ἀνακάλυψαν πὼς ἡ ἀνάπτυξη τοῦ νεογέννητου ἀπαιτεῖ τὰ μέλη του νὰ εἶναι ἐλεύθερα καὶ οἱ κινήσεις του νὰ μὴ περιορίζονται ἀπὸ φασκιὲς καὶ ἐπιδέσμους. Φρόντιζαν νὰ μὴ ἀναπτύσσον ἰδιοτροπίες στὴν τροφή τους, νὰ μὴ φοβοῦνται τὸ σκοτάδι καὶ τὴ μοναξιά καὶ νὰ ἀποφεύγουν τὰ κλάματα καὶ τὶς φωνές.

Ἀπὸ τὴν ἡλικία τῶν 7 χρονῶν ὁ νέος Σπαρτιάτης παραλαμβάνεται ἀπὸ τὴν Πολιτεία, πὸν θὰ τὸν ἐξουσιάζει σὲ ὅλο του τὸ βίον ὡς τὸ θάνατό του. Περνᾷ ἀπὸ τὴν κατηγορία τοῦ «ρωβίδα», τοῦ «προμηκίζόμενου», τοῦ «μηκίζόμενου», καὶ τοῦ «πρόπαιδος» ὡς τὴν ἡλικία τῶν 12 χρονῶν. Κάτω ἀπὸ τὴν ἀυστηρὴ παρακολούθηση καὶ πειθαρχικὴ ἐξουσία γίνεται «πάνπαις» καὶ ἐξελλίσσεται ἀπὸ τὰ 16 ὡς τὰ 20 σὲ «ἰρήνην», δηλαδὴ ἔφηβον.

Ὁ Flaceliere πὸν ἔχει γράψει ἓνα πολὺ κατατοπιστικὸ βιβλίον γιὰ τὴν καθημερινὴ ζωὴ στὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα καὶ πὸν στηρίζεται σὲ ἀφθονὴ βιβλιογραφία, μᾶς πληροφορεῖ πὼς γύρω στὸν 4^{ον} αἰῶνα ἀπὸ τὰ 8 ὡς τὰ 11 ὁ νέος Σπαρτιάτης κατατάσσεται σὲ ομάδες καὶ στὶς ὑποδιαιρέσεις τους πὸν διευθύνονται ἀπὸ τολμηροὺς καὶ θαρραλέους ἔφηβους ὀνομαζόμενους «βωαγούς». Μάθαιναν βέβαια λίγα γραμματικὰ στοιχεῖα, ὥστε νὰ μποροῦν νὰ γράφουν καὶ νὰ διαβάζουν. Ἐτσι καὶ τὰ λόγια τους ἦταν σύντομα καὶ «λακωνικά». Πρὸ πάντων ὁμως ἐνδιαφέρεται ἡ Πολιτεία νὰ διδάσκονται τὴν ὑπακοή, νὰ ἀντέχουν μὲ ὑπομονὴ στὴν κούραση καὶ νὰ νικοῦν στὴν πάλη. Τοὺς ξύριζαν τὸ κεφάλι, τοὺς συνήθιζαν νὰ περπατοῦν ξυπόλητοι καὶ νὰ παίζον γυμνοί. Ἀπὸ 12 χρονῶν δὲ φοροῦν πιὰ χιτῶνα, παρὰ τοὺς χορηγοῦν ἓνα «ἱμάτιον» γιὰ ὅλο τὸ χρόνο. Κοιμοῦνται σὲ κοινούς θαλάμους

ἀπάνω σὲ καλαμμένα στρώματα καὶ τρῶνε σὲ συσσίτια λιγοστή καὶ στοιχειώδη τροφή, σὰν τὸν περίφημο «μέλανα ζωμό», ὥστε νὰ παρακινουῦνται νὰ πορίζονται ὅπως μποροῦν τὴ συμπληρωματικὴ τροφή τους, καὶ νὰ ἀσκοῦνται στὴν πονηριά.

Ὁ μέλας ζωμός ἦταν χοιρινὸ κρέας βρασμένο μέσα σὲ αἷμα μὲ ἀλάτι καὶ ξύδι καὶ ὀνομαζόταν «φάβα ἢ αἱματίνη». Συνοδευόταν ἀπὸ «κριθίνην μᾶζαν» (ψωμί) βουτηγμένη σὲ «ἄκρατον οἶνον». Οἱ τιμωρίες ποὺ ἐπέβαλλαν στὴν ἀταξία ἦταν ἀυστηρότατα σωματικὲς καὶ εἶναι γνωστὴ ἡ ἱστορία ἐκείνη ὅπου τὸ Σπαρτιατόπαιδο προτίμησε νὰ τὸ σπαράξει μιὰ μικρὴ κλεμμένη ἀλεπού, κρυμμένη κάτω ἀπὸ τὸ ἱμάτιό του, παρὰ νὰ ὑποστεῖ τὴν ταπείνωση καὶ τὶς χειρότερες κυρώσεις.

Παρ' ὅλη αὐτὴ τὴν αὐταρχικὴ διαδικασία, ὁ Σπαρτιάτης ἔπρεπε νὰ μάθει καὶ μουσικὴ, τὸν ἀλλό, μὲ ρυθμὸ στρατιωτικὸ γιὰ τὶς μελλοντικὲς πορεῖες τοῦ στρατοῦ, ποὺ ἀποτελοῦσε ἀπὸ τὴν ἐφηβεία καὶ πέρα τὸ σκοπὸ τῆς Πολιτείας.

Μέσα ἀπὸ τὴν στρατιωτικὴ αὐτὴ νοοτροπία, δὲν ξέφυγαν οὔτε τὰ κορίτσια, ποὺ ἔπρεπε νὰ μοιάζουν μὲ τοὺς ἄντρες σὲ σωματικὴ ρωμαλεότητα καὶ ἀντοχή.

Ἄν αὐτὴ, σὲ ἄδρες γραμμές, ἦταν ἡ διαβίωση καὶ ἡ ἐκπαίδευση τῆς Σπαρτιατικῆς νεολαίας, οἱ μικροὶ Ἀθηναῖοι ἀντιμετώπιζαν τὸ βίο ἐντελῶς διαφορετικά. Στὴν Ἀθήνα τὴν ὀργανωμένη στρατιωτικὴ τραχύτητα τῆς Πολιτείας τὴν ἀντικαθιστᾶ ἡ ἀπόλυτη ἐλευθερία τοῦ πατέρα νὰ ἀνατρέφει τὰ παιδιά του μὲ τὸ φιλελεύθερο πνεῦμα ποὺ κυριαρχεῖ σ' αὐτὴ τὴν πόλη. Αὐτὲς ὅμως οἱ ἀντιλήψεις ἀρχίζουν τὴν ἐφαρμογὴ τους μὲ κάποια ἀντίφαση. Τὴ δέσμευση δηλαδὴ τῶν ἐλευθέρων κινήσεων τοῦ νεογέννητου πού, ἀντίθετα ἀπὸ τὴ Σπάρτη, τὸ φασκίωνουν στὴν Ἀθήνα μὲ ἐπιδέσμους, μιὰ συνήθεια ποὺ γιὰ πολλοὺς αἰῶνες βρῆκε μιμητές (πῆλινα παιδὰ τοῦ *Dellarobia*, *Φλωρεντία*).

Τὸ νεογέννητο ὅμως τῆς Ἀθήνας κάτω ἀπὸ τὴ θαλπωρὴ τῆς μητρικῆς φροντίδας στὸ γυναικωνίτη, ἔβρισκε πολὺ μεγαλύτερη φρον-

τίδα παρὰ στήν ἀύστηρότητα τῆς Σπάρτης. Διαφόρων εἰδῶν λίκνα παραλάμβαναν τὸ σωματάκι του. Ἡ μητέρα θήλαζε συνήθως τὸ παιδί της καὶ μόνο στὰ πλούσια σπίτια τὴ βοηθοῦσε ἢ βρεφοκόμα. Ὅταν ἡ μητέρα δὲν εἶχε γάλα, τότε ἐπενέβαινε ἡ παραμάννα. Ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ὑποστηρίζουν πὼς ὡς 6 χρονῶν τὸ παιδί πρέπει νὰ παίζει ἐλεύθερα καὶ σύμφωνα μὲ τὶς προτιμήσεις του, καὶ σ' αὐτὸ νὰ παρακινεῖται καὶ ἀπὸ τὴ μητέρα γιὰ νὰ ἐξελλίσσεται ἡ προσωπικότητά του.

Ἡ «σφαιρα» καὶ οἱ «ἀστράγαλοι» τὰ «πεντόβολα» τῆς νεώτερης Ἑλλάδας, εἶναι παιχνίδια τῆς νηπιακῆς ἡλικίας πὸν ὅμως συνεχίζονται καὶ ἀργότερα. Βλέπουμε στὰ ἀρχαῖα βάζα καὶ στήν ὠραία συλλογὴ τοῦ Μουσείου μας πὸν φιλοτέχνησε ἡ ἀρχαιολόγος κυρία Φιλιππάκη, καροτσάκια πὸν ἄρεσαν στὰ παιδιὰ νὰ τὰ σέρονουν μιμούμενα τὰ ἄρματα τῶν μεγάλων. Μικρὰ δίτροχα βρέθηκαν ἐπίσης, καθὼς καὶ ἄφθονες πῆλινες κοῦκλες, τὰ «νευρόσπαστα», καὶ διάφορα «ζῶα παιχνίδια», πὸν κάποτε τὰ κατασκεύαζαν καὶ τὰ ἴδια τὰ παιδιὰ ἀπὸ ἄργιλο. Ἀλλὰ ὅπως φαίνεται σὲ βάζα, καὶ τὰ ζωντανὰ ζῶα ἦταν πολὺ ἀγαπητὰ στὰ παιδιὰ.

Εἶναι βεβαιωμένο πὼς στήν Ἀθήνα ὑπῆρχαν ὀργανωμένα Σχολεῖα πρὶν ἀπὸ τοὺς Μηδικοὺς Πολέμους, ὅπου καὶ φοίτησαν οἱ Μαραθωνομάχοι. Ὁ Ἀριστοφάνης περιγράφει στίς «Νεφέλες» τὶς ὑποχρεώσεις τῶν παιδιῶν τῆς ἴδιας συνοικίας νὰ περπατοῦν σὲ καλὴ τάξη, ὅταν πηγαίνουν στὸν «κιθαριστὴ», νὰ μὴ φωνάζουν καὶ νὰ μὴ φοροῦν ἱμάτιον, ἀκόμα καὶ ὅταν χιονίζει. Δὲν ἐπιτρεπόταν νὰ πηγαίνουν στὸ Σχολεῖο πρὶν ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴ τοῦ ἡλίου καὶ νὰ φεύγουν μετὰ τὴ Δύση. Ἦταν ἐπίσης ἀπαγορευμένο στοὺς ξένους καὶ στοὺς ἔφηβους νὰ ἐπισκέπτονται τὰ Σχολεῖα τὴν ὥρα τῆς διδασκαλίας πὸν γινόταν ἀπὸ τὸν λεγόμενο «παιδοτρίβη», τὸν «γυμναστή», τὸν «κιθαριστὴ» καὶ τὸν «γραμματιστὴ». Τὰ δύο τελευταῖα μαθήματα γινόντουσαν στὰ σπίτια τῶν δασκάλων, ἐνῶ ὁ παιδοτρίβης καὶ ὁ γυμναστὴς δίδασκαν στίς «παλαιστρες» πὸν ἦταν δημόσιες ἢ καὶ

ιδιωτικές τῶν πλουσίων. Γιὰ τὰ παιδιὰ τῶν «ὑπὲρ πατρίδος πεσόντων» ἡ διδασκαλία πληρωνόταν ἀπὸ τὴν Πολιτεία, ἐνῶ οἱ γονεῖς συνήθως πλήρωναν τοὺς δασκάλους.

Εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι ἡ γραμματιστικὴ διδασκαλία καὶ ἡ μουσική, ἀρχίζαν σὲ μικρότερη ἡλικία παρὰ οἱ σωματικὲς ἀσκήσεις. Ὁ «παιδαγωγὸς» ἀντικαθιστᾷ τὴν παραμύθια ἢ τὴν βρεφοκόμο καὶ εἶναι ἐπιφορτισμένος, παρ' ὅλο πὺν εἶναι δοῦλος, νὰ διδάσκει καλοὺς τρόπους καὶ νὰ συνοδεύει παντοῦ τὸ καλοαναθρεμμένο παιδί. Ἦταν λοιπὸν καὶ αὐτὸς ὁ δοῦλος πολιτισμένος, μὲ τρόπους. Κυρώσεις μὲ τὴν βέργα τιμωροῦσαν τὶς ἀταξίες. Στὸ Σχολεῖο ὁ παιδαγωγὸς παρακολουθεῖ τὴν ἐπίδοση τοῦ προστατευόμενου του, καὶ στὸ σπίτι τὸν βοηθεῖ στὴ μελέτη, σὰν προογυμναστής.

Ὁ δάσκαλος κάθεται στὴν τάξη σὲ κάθισμα μὲ ἐρεισίνωτο ποὺ λέγεται «καθέδρα», ἐνῶ τὰ παιδιὰ κάθονται σὲ σκαμνάκια μὲ ἀπάνω στοὺς μηρούς τους πλακίδια γεμάτα στρωμένο κερί, ἢ ἀργότερα ἕνα φύλλο πάπυρο. Ἔτσι ἀρχίζει ἡ ἀσκήση τῆς γραφῆς καὶ ἡ ἀνάγνωση γίνεται πάντα δυνατά. Ἦταν ἀδιανόητο, καὶ στὸν ἀντρωμένο Ἕλληνα νὰ διαβάσει σιωπηρά. Ἄλλωστε δὲν ὑπῆρχαν τόνοι, κόμματα, τελείες καὶ ἀποστάσεις ὥστε, γιὰ ν' ἀποδοθεῖ τὸ νόημα καὶ ἡ προφορὰ τῶν φωνηέντων, ἦταν ἀπαραίτητη ἡ φωνή. Στὰ γραπτά, κάθε φράση ἦταν παράγραφος. Μόλις μάθαιναν ἀνάγνωση, ὁ Ὅμηρος, ὅπως πληροφοροεῖ ὁ Ἡράκλειτος, ἦταν ἡ «πραγματικὴ τροφὸς τοῦ παιδιοῦ». «Ἔτσι μεγαλώναμε» λέγει «ὥστε ὁ Ὅμηρος, ἡ Ἰλιάδα καὶ ἡ Ὀδύσσεια ποὺ ἀπὸ μικροὶ ἀποστηθίζαμε, ἦταν πάντα κοντά μας». «Τὴν Ἑλλάδα πεπαίδευκεν οὗτος ὁ ποιητὴς» εἶπε ὁ Πλάτων. Ἡ ἀριθμητικὴ συμπλήρωνε τὴν γραμματικὴ μόρφωση μὲ ἀριθμοὺς τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀλφαβήτου. Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὶς 4 ἀριθμητικὲς πράξεις ὁ μικρὸς Ἀθηναῖος δὲν διδασκόταν ἀκόμα γεωμετρία.

Εἶναι ἱστορικὰ βεβαιωμένο πὺς οἱ Ἕλληνες ἔτρεφαν πάντα μεγάλη ἀγάπη πρὸς τὴ μουσικὴ καὶ τὸ χορὸ, ὥστε ἡ διδασκαλία τους φαίνεται ὅτι ἦταν προηγούμενη ἀπὸ τὴν γραμματικὴ. Ὁ καλλιεργημέ-

νος άνθρωπος ονομαζόταν «μουσικός ἀνήρ», ἐπειδὴ εἶχε πλησιάσει τὶς Μοῦσες. Οἱ Πυθαγόριοι ἀπέδιδαν μεγάλη σημασία στὴ μουσική. «Ἡ κιθάρα» καὶ ἡ «λύρα» ἦταν τὰ ὄργανα πὸν προτιμοῦσαν καὶ τὰ ἔπαιζαν εἴτε τσιμπώντας τὶς 7 χορδὲς εἴτε καὶ μὲ «πλήκτρον» ὅπως στὴν Ἀναγέννηση τὸ μαντολίνο. Ὁ «Αὐλὸς» ἦταν τὸ πνευστὸ ὄργανο πὸν ἀρχικὰ χρησίμευε σὲ πένθιμες εὐκαιρίες. Ἀργότερα τὸ ἔπαιζαν οἱ Αὐλητρίδες πὸν ἔγιναν συνώνυμες μὲ τὶς «ἐταῖρες»; Ὁ ὠραιοπαθὴς Ἀλκιβιάδης φαίνεται πὸς ἀντιπαθοῦσε τὸν Αὐλό, γιὰτὶ ὅταν παίζεται παραμορφώνει τὸ πρόσωπο. Ὑπῆρχε ὅμως ὅπως φαίνεται σὲ μερικὰ βάζα καὶ ἡ «ἄρπα», σὰν καθαρὰ γυναικεῖο ὄργανο. Φυσικὰ δὲν ἔλειπαν οἱ βιρτουόζοι κιθαρῶδοι καὶ οἱ χοροδιδάσκαλοι. Ἐνας δρόμος τῆς Ἀθήνας πὸν ὑπάρχει ἀκόμα στὴν Πλάκα, ονομάσθηκε ὁδὸς Τριπόδων, ἀπὸ τὰ τρίποδα πὸν ἀποτελοῦσαν τὰ βραβεῖα τῶν μουσικῶν διαγωνισμῶν. Τὸ μνημεῖο τοῦ Λυσικράτη τοῦ 335 π.Χ. ὀφείλεται στὴν ἐξέμνηση τοῦ «χορηγικοῦ» του ταλέντου.

Ὑστερα ἀπὸ τὴ διδασκαλία τοῦ γραμματιστῆ καὶ τοῦ κιθαριστῆ ὁ μικρὸς Ἀθηναῖος, γύρω στὰ 12 χρόνια του, ἄρχισε νὰ καλλιεργεῖται ἀπὸ τὸν «παιδοτρίβη» στὸ στίβο... Ἀνήκει ἀκόμα τότε στὴν κατηγορία τῶν «παίδων», ὥσπου ὕστερα ἀπὸ τὰ 15 νὰ γίνεται «νεανίσκος». Ἦταν ὑπαίθριοι οἱ στίβοι ἀλλὰ περιφραγμένοι μὲ τοίχους καὶ δίπλα ὑπῆρχαν ἐξέδρες, ἀποδυτήρια καὶ ἀναπαυτήρια μὲ πάγκους καὶ λουτρά, ἀποθήκες λαδιοῦ καὶ ἄμμου πὸν χρησίμευαν γιὰ νὰ ἀλείφουν προστατευτικὰ τὸ σῶμα τοῦ ἀθλητῆ. Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ἀγῶνες δρόμου, πὸν γινόντουσαν στὸ Στάδιο, ὅλα τὰ ἄλλα γυμνάσματα γινόντουσαν στὴν παλαίστρα. Οἱ ἀθλητὲς ἦσαν ὀλόγυμοι καὶ ξυπόλητοι καὶ τὰ ἀγωνίσματα τὰ παρακολουθοῦσε ἡ ρυθμικὴ μουσικὴ τοῦ Αὐλοῦ. Ὑστερ' ἀπὸ τὰ γυμνάσματα καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ λουτρό, ἔξυναν οἱ ἀθλητὲς τὸ σῶμα τους μὲ εἰδικὸ ἐργαλεῖο γιὰ νὰ καθαρίζουν τὸ λάδι καὶ τὴν ἄμμο, ὅπως φαίνεται στὸ περίφημο ἄγαλμα τοῦ Λούβρου, ὁ «Ἀποξυόμενος».

Τὰ γυμνάσματα ἦσαν ἢ ἀτομικὴ γυμναστικὴ τοῦ σώματος, τὸ ἀκόντιο, ὁ δίσκος, τὸ ἄλμα, ἢ πάλη καὶ ὁ δρόμος ποῦ ἀποτελοῦσαν στοὺς ἐπίσημους ἀγῶνες τὸ «πένταθλο», ὅπως καὶ σήμερα. Λεπτομερειακὰ περιγράφονται οἱ κανόνες κάθε ἀγωνίσματος, γιὰ νὰ ἀποφεύγονται παρεξηγήσεις καὶ καλπονοθεύσεις. Ὅπως φαίνεται καὶ στὰ περίφημα ἀνάγλυφα τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ μας Μουσείου, ὑπῆρχε ἓνα παιχνίδι παρόμοιο μὲ τὸ *Hockey* τὸ σημερινό. Ἡ πυγμαχία γινόταν ἀκριβῶς ὅπως σήμερα, μὲ τὰ χέρια σκεπασμένα μὲ δερμάτινες ταινίες. Ἡ ἄσκηση γινόταν ἀπάνω σὲ κρεμασμένο σάκκο, γεμάτο ἄμμο, τὸν «κόρυκο» δηλαδὴ τὸ σημερινὸ ἀγγλωσαξωνικὸ *Punching bag*. Τὸ περίεργο εἶναι ὅτι δὲν ἀναφέρεται πουθενὰ τὸ κολύμπι, σὲ μιὰ χώρα ναυτική, ὅπου χαρακτηριζόταν «βλάξ» ὅποιος δὲν ἤξερε «νὰ διαβάξει καὶ νὰ κολυμπᾶ!»

Οἱ ἀνώτερες σπουδὲς ἄρχιζαν ν' ἀναπτύσσονται μὲ βάση τὴν περιέργεια, τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὴν ἐξυπνάδα. Οἱ αὐτοδίδακτοι φιλόσοφοι τῆς Ἰωνίας, σὰν τὸν Ξενοφάνη τὸν Κολοφώνιο, ἄρχιζαν πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸν Ε' αἰῶνα ἀναζητώντας τὴν ἀλήθεια, ν' ἀμφισβητοῦν κι αὐτὴ τὴν ἀθανασία τῶν Θεῶν. Οἱ Πυθαγόρειοι φαίνεται πὼς εἶναι οἱ πρῶτοι ποῦ εἰσήγαγαν τὴ διδασκαλία τῆς γεωμετρίας, τῆς ἀστρονομίας, τῶν μαθηματικῶν καὶ τῆς φιλοσοφίας. Οἱ προοδευτικοὶ Σοφιστὲς ὑποστήριζαν πὼς μπορεῖ νὰ μαθευτεῖ ἡ «ἀρετή», ποῦ δὲν εἶχε τὴ σημερινὴ ἔννοια, ἀλλὰ τὴν ἀπόκτηση ἡγετικῶν προσόντων μὲ τὴ γενικὴ πνευματικὴ μόρφωση καὶ τὴ σωματικὴ ἄσκηση. Τὰ μαθήματα αὐτὰ πληρώνονταν ἀδρὰ καὶ δὲν ὑπῆρχε δωρεὰν παιδεία. Μόνο ὁ Σωκράτης δὲν δεχόταν ἀμοιβή. Οἱ ἰεοὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀναζητοῦσαν μὲ φιλοδοξία τὴ μόρφωση γιὰ ν' ἀνακαλύψουν τὴν «ἀλήθεια». Ἔτσι δημιουργεῖται καὶ ἡ «ρητορική», τὸ σημαντικότερο διδασκόμενο προσόν, ποῦ ὀδήγησε καὶ στὸν ἀπόλυτο σεβασμὸ καὶ θαυμασμὸ τῶν νέων πρὸς τοὺς ἔμπειρους δασκάλους καὶ τοὺς γέροντες, τόσο στὴν Σπάρτη ὅσο καὶ στὴν Ἀθήνα. Καὶ στίς δυὸ αὐτὲς πόλεις Νόμοι τοῦ Λυκούργου καὶ τοῦ Σόλωνα ἐπέβαλλαν αὐστηρὲς κυρώσεις σὲ ὅσους δὲν

ἐξασφάλιζαν τὴ συντήρηση τῶν γονέων τους, πρᾶγμα πὸ ἀποδεικνύει τὸ σεβασμὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἀπέναντι στὴν ἡλικία.

Ὅσο γιὰ τὰ κορίτσια πρέπει νὰ τονισθεῖ ἡ μεγάλη διαφορὰ τῆς Ἀθηναίας ἀπὸ τὴ Σπαρτιάτισσα. Τὰ καθήκοντά της εἶναι στὴν Ἀθήνα καθαρὰ οἰκιακά, καὶ γιὰ τοῦτο καὶ ἡ ἀνατροφή της ὑστερεῖ σὲ σωματικές ἀσκήσεις καὶ σὲ πνευματικὴ ἐξέλιξη, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ μουσικὴ καὶ τὸ χορὸ.

Ἡ Ἀθηναία πρέπει δηλαδὴ νὰ εἶναι σεμνὴ καὶ νὰ μὴ βγαίνει ἀπὸ τὸ γυναικωνίτη παρὰ μόνον σὲ ἐξαιρετικές περιστάσεις καὶ πάντα μὲ συνοδεία τὸ σύζυγό της. Ἀλλὰ δὲν ὑπάρχουν ἀνατολικὲς ἀπαγορεύσεις, παρὰ μόνον ἠθικοὶ νόμοι, πὸ κι αὐτοὶ ὅμως καταπατοῦνται ἀπὸ τὴν ἐξυπνάδα, τὴν πονηριὰ καὶ τὴ χάρη τῆς κυριολεκτικῆς «ἐταίρας», τοῦ ἐκλεκτικοῦ δηλαδὴ καὶ πρόσκαιρου συντρόφου, σὲ περίπτωσι ἀταίριαστου γάμου, ἢ ἄγαμου βίου.

Ἄν τώρα θελήσουμε νὰ καταλήξουμε σὲ ἓνα συμπέρασμα ἀπὸ τὰ παραπάνω, νομίζω πὸς δὲν ὑπάρχει ἄλλο ἀπὸ ὅ,τι ἀποδεικνύουν τὰ γεγονότα. Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀνατροφή προέκυψαν τὰ μεγάλα πνευματικὰ κατορθώματα τῶν Ἑλλήνων ὄλων τῶν ἐποχῶν. Αὐτὴ ἡ πνευματοσωματικὴ ἐκπαίδευση, μὲ τὸ παράδειγμα τῆς αὐτοδίδακτης ἐμπνεύσεως καὶ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ περιβάλλοντος, δημιούργησε καὶ καλλιέργησε τὰ βασικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος, τὴν ἔννοια τῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ μέτρου, τῆς ἁρμονίας καὶ τῆς καλαισθησίας, τῆς αἰσιοδοξίας, τῆς ἔρευνας καὶ τῆς φιλοπατρίας, πὸ ὅλα μαζὶ συνοψίζονται στὸ βαθύτερο συγκολλητικὸ νόημα τῆς φιλοσοφίας.

Αὐτὲς οἱ ἀρετὲς εἶναι ἐκεῖνες πὸ μεταδόθηκαν στὰ παιδιά μας σὲ κάθε στιγμή τῆς ἱστορίας μας. Αὐτὲς ὁδήγησαν στὴν πολιτιστικὴ του πορεία τὸν Ἀλέξανδρο. Ἄν ἔτυχε νὰ μεσολαβήσουν ἀργότερα μειωμένες ἀποδόσεις, εἶναι ἴσως φαινομενικές, ὀφειλόμενες στὶς ἀναπόφευκτες περιστάσεις πὸ δυστυχῶς ἐπηρεάζουν τὴ βούληση καὶ τὴν ἰσχύ. Ὅμως ἡ ἀνάταση ὑστερα ἀπὸ τὴ φθορὰ ἤρθε πάντα νὰ ἀναπλη-

ρώσει τὸ κενό, ὅπου πρωτοστατοῦν τὰ νιάτα. Αὐτὲς οἱ ἀρετὲς ἀνόρθωσαν τὰ μέτωπα ὅταν εἶχαν ὑποκύψει στῆς Ρώμης τὶς λεγεῶνες, αὐτὲς δημιουργοῦν τὴν τὴν χιλιόχρονο Βυζάντιο. Ἐὰν παρουσιάζονται ἐλαττώματα καὶ ἀτυχήματα, πὸν κανένας ζωντανὸς ὄργανισμὸς δὲν μπορεῖ νὰ ἀποφύγει, αὐτὸ ἀναπληρώνεται ἀπὸ τὴν ἐνδόμυχη φωνὴ τοῦ Ἔθνους πὸν ξεσηκώνει τὰ παιδιὰ τοῦ 21 καὶ δὲν τ' ἀφήνει νὰ ἡσυχάσουν πρὶν πετύχουν τὸ σκοπὸ τους. Οἱ ἐμπνευσμένοι πίνακες τοῦ Γκύζη καὶ τοῦ Ντελακρουά, εἶναι γεμάτοι ἀπὸ τῶν παιδιῶν μας τὶς θυσίες, καὶ ὁ Οὐγκώ, μὲ τὸ δραματικὸ του ποίημα, τὸ παραδίνει στὴν ἱστορία «τὸ Ἑλληνόπουλο πὸν ζητάει μπαροῦτι καὶ βόλια». Ἄκόμα καὶ ὅταν ὕστερα ἀπὸ τὶς νίκες τοῦ 12 καὶ 13, τῆς Ἑλλάδας τὰ ἰσχνὰ παιδιὰ καλοῦνται πάλι στὰ 1940 νὰ θυσιαστοῦν γιὰ νὰ προστατέψουν τὶς ἀρετὲς πὸν μνημόνευσα παραπάνω, γίνονται οἱ Ἑλληνες πὸν ὁ Τσώρτσιλ ὀνόμασε συνώνυμους μὲ τοὺς ἥρωες. Καὶ ὅταν πρόσφατα φέμωσαν τὴ φωνὴ τῆς ἐλευθερίας οἱ περιστάσεις, τὰ παιδιὰ μας δὲ δίστασαν νὰ ὑψώσουν τὸ ἀνάστημά τους στὸν περίβολο τοῦ Πολυτεχνείου.

Βρισκόμαστε ἐδῶ στουὺς πρόποδες τῆς Ἀκροπόλεως πὸν συμβολίζει τὴν πηγὴ τοῦ Δυτικοῦ Πολιτισμοῦ. Ἐδῶ ὁ Περικλῆς καὶ ἡ Ἀσπασία ὕφανα μὲ χρυσὲς κλωστὲς τὸν αἰῶνα μας. Κάτω ἀπὸ τὸν ἴσκιό τῆς Ἀκροπόλεως βλάστησε τὸ μεγαλεῖο τῆς ἀξιοπρέπειας καὶ τῆς δικαιοσύνης, στὸ ἴδιο βῆμα τοῦ Ἄρειου Πάγου ὅπου ὁ Ἀπόστολος Παῦλος δίδαξε ἀργότερα τὴ Χριστιανικὴ ἀγάπη. Ἀπὸ δῶ ὁ Ἄνδρουτσος ἔστειλε στὴν Ἀκρόπολη, στουὺς πολιορκημένους καὶ ἀπελπισμένους Τούρκους βόλια δικὰ μας, γιὰ νὰ μὴ καταστρέφουν τὰ μάρμαρά μας, μ' αὐτὸ τὸ σκοπὸ.

Δίπλα στὰ διάφανα νερὰ τοῦ Ἰλισσοῦ, πὸν σήμερα δυστυχῶς ἔχουν στερέψει, ἀναπτύχθηκαν καὶ διδάχθηκαν τὰ Ἑλληνόπουλα μὲ ἀπλὰ φιλελεύθερα, πειθαρχημένα μέσα, πὸν προσπάθησα περιληπτικὰ καὶ μὲ μεγάλη συντομία νὰ περιγράψω παραπάνω. Ἐὰν τὰ συγκρίνουμε μὲ τὶς γνώσεις πὸν προέκυψαν ἀπὸ τοὺς κατοπινοὺς αἰῶνες, μᾶς φαί-

νονται ίσως ἀφελῆ μέσα στὴν πολύπλοκη σκέψη μας. Ἐὰν πόσα δὲν ἔχουν παραμείνει ἀκλόνητα στὴν ἐφαρμογή!

Σ' αὐτὸ τὸ κρυφὸ Σχολεῖο ἀπὸ ὅπου βλάστησε ἡ ἐλευθερία, ἡ γλαφυρὴ πέννα τοῦ Παντελεῆ Πρεβελάκη καλὰ τεκμηριωμένη, περιγράφει μὲ συγκινητικὲς λεπτομέρειες τὴ διδασκαλία, συστηματικὴ, ψυχολογημένη σύμφωνα μὲ τὴν ἐποχὴ τῆς σκλαβιάς, καὶ ἃς ἦταν περιορισμένα τῶν δασκάλων τὰ προσόντα. Ἐδῶ ξαναβρίσκουμε σχεδὸν ὁλόιδιες τὶς περιγραφὲς τῆς σχολικῆς ἐποχῆς τοῦ 4^{ου} αἰῶνα π. Χ. ὅπως τὶς μνημονεύσαμε σύντομα παραπάνω. Τὰ παιδιά εἶχαν ἀκόμα καὶ τὴ «φυλλάδα», τὸ βιβλίον δηλαδὴ ποὺ μελετοῦσαν στὸ σπίτι τους. Ἐντὶ κερὶ στὰ γόνατα τῶν παιδιῶν, ὅπως στὸν 4^{ον} αἰῶνα, τὸ ἑλληνικὸ ἐφευρετικὸ δαιμόνιο χρησιμοποιοῦσε τώρα τὴν ἀδάπανη ἄμμο σὲ τελλάρια χωρισμένα μὲ πῆχες. Στὴ ζώνη ἦταν κρεμασμένη ἡ καλαμαριά μὲ τὸ σφουγγάρι μουσκεμένο στὸ μελάνι, καὶ μὲ τὸ χηρόφτερο, ὅταν τύχαινε νὰ βρεθεῖ τὸ σπάνιο χαρτί! Ἐργότερα, μαζὶ μὲ τὶς πιστόλες ἦταν δίπλα πάντα ἡ καλαμαριά μέσα στὸ σελάχι τοῦ πολεμιστῆ.

Καὶ ὅταν καληνυχτίζονταν γιὰ τὸν ἐπικίνδυνον ὕπνο τους τὰ παιδιά τοῦ 21, ἄκουγαν τοὺς γεροντότερους νὰ ψιθυρίζουν: «Μὴν ἀποκαρδίζουμε, ἀδέλφια. Τούτη ἡ μικρὴ Ἑλλάδα θὰ καταδαμάσει πάλι τὴν Τουρκιά. . . . Οὐαὶ ὑμῖν, δυνατοὶ τῆς γῆς: Ὁ Δαυὶδ θὰ βάλλει κάτω τὸν Γολιάθ, γιὰτὶ εἶπε ὁ Παῦλος: Ἐπολῶ τὴ σοφία τῶν σοφῶν καὶ τὴν σύνεση τῶν συνετῶν ἀθετήσω». Καλὴ νύχτα, ἀδελφοί. Καλὸ ξημέρωμα μὲ ὄνειρα «τοῖς κείνων ρήμασι πειθόμενοι». Ἡ ἰαχὴ τῆς προγονικῆς δόξας ἀποτελοῦσε πάντα τὸ νανούρισμά τους!

Ἐὰν καὶ παιχνίδια κάθε εἶδος κληρονομήθηκαν ἀτόφια ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους, χωρὶς νὰ μοῦ ἐπιτρέψει ὁ χρόνος νὰ τὰ ἐπαναλάβω μὲ τὴν παλληκαρῖσια τους μορφῆ. «Δωριῆδες ἦταν ἐκεῖνοι, Δωριῆδες εἶναι καὶ τοῦτοι ἐδῶ», ἔλεγε ὁ δάσκαλος ὑπερήφανος γιὰ τὰ παιδιὰ του.

Δὲν μπορεῖ κανεὶς ν' ἀμφισβητήσῃ ὅτι ἡ ἐποχὴ μας κατατροχεται καὶ πολιορκεῖται ἀπὸ προβλήματα ποὺ ἡ ἐξέλιξη τοῦ ἀνθρώπου ἀπάνω στὴ γῆ, καὶ ἀκόμα καὶ ἡ κατάρκτηση τοῦ διαστήματος, ἔχουν

συσσωρεύσει στους ὄμους τῶν γενεῶν πὸν φθίνουσι, ἀλλὰ καὶ ἐκείνων πὸν θὰ τίς διαδεχθῶν.

Ὡστόσο τὰ νιάτα μας εἶναι μπροστά μας καὶ πολλαπλασιάζουσι τοὺς κληρονόμους μας. Ἄν ἔχουσι σήμερα χειραφετηθεῖ με τὴν ἀκάθεκτη δύναμη τῆς ταλαιπωρημένης κοινωνικῆς ἐξελίξεως, τὰ νιάτα καταλαβαίνουσι ὅταν ὠριμάζουσι πὸς ὁ αὐθαίρετος μονόλογός τους στὸ τέλος θὰ ὑποκύψει στὸν πειστικὸ δημοκρατικὸ διάλογο. Ἄπο μᾶς ἐξαρτιέται νὰ ἐπιδείξουμε τὴν προοδευτικὴ μας διάθεση, με συνοδὸ τῆς πείρας τὴν ὠριμότητα, ὥστε νὰ βρίσκουσι τὰ παιδιὰ στὴν ἀγκαλιά μας ὄχι μονάχα τὴ θαλπωρὴ πὸν τοὺς ἀνήκει, ἀλλὰ καὶ τὴν πηγὴ τοῦ μέλλοντος, τοῦ ζωντανοῦ καὶ γεμάτου ἐλπίδες πὸν τὰ περιμένει. Οἱ γλαυδοφόροι πρόγονοί μας καὶ οἱ θρυλικοὶ ἄνθρωποι τοῦ 21, ἂν μπορούσαν νὰ ξαναπάρουσι ὑλικὴ ὑπόσταση, θὰ ἦσαν σύμφωνοι μαζί μας πὸς ὁ πανηγυρισμὸς τῆς 25^{ης} Μαρτίου ἀποτελεῖ εὐκαιρία γιὰ νὰ τιμήσουσι τὶς τρυφερὲς ὑπάρξεις πὸν χάθηκαν στὸν ἀγῶνα, ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ θυμηθοῦμε τὴ στοργὴ πὸν ὀφείλουσι στὰ νιάτα, τὴ μόνη πραγματικὴ καὶ ὀλοζώντανη περιουσία καὶ κληρονομία τοῦ Ἑθνους. Καὶ ἂς εἶναι τὰ παραδείγματα τοῦ παρελθόντος ὑποδείγματα γιὰ τὸ μέλλον, πειστικότερα ἀπὸ τά, φεῦ, «πτερόεντα ἔπεα» τῆς ἄκαρπης νοουθεσίας. Ἄς ἐμπνέουσι τὰ νιάτα γιὰ νὰ εἶναι πάντα τοῦ Ἑθνους οἱ ὑπερήφανοι φρουροί, ἀλλὰ καὶ ὑποδείγματα ἀνθρωπιᾶς γιὰ τὴν ἐλεύθερη ἐξέλιξη τοῦ ἀνθρώπου.
